

**Asiakkuuden määrittäminen moniammatillisessa
dialogissa ikääntyneiden päivätoiminnassa**

Kirsi Santama
Tuija Huuhtanen
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Sosiaalityö
Käytäntötutkimus
Raportti
Tammikuu 2018

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department Sosiaalityö	
Tekijä/Författare – Author Huuhtanen Tuija ja Santama Kirsi			
Työn nimi / Arbetets titel – Title Asiakkuuden määrittäminen moniammatillisessa dialogissa ikääntyneiden päivätoiminnassa			
Oppiaine /Läroämne – Subject Sosiaalityö			
Työn laji/Arbetets art – Level Käytäntötutkimus		Aika/Datum – Month and year Tammikuu 2018	
		Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 26 + liitteet	
Tiivistelmä/Referat – Abstract <p>Käytäntötutkimuksessa tarkastellaan moniammatillisessa dialogissa tapahtuvaa tiedonmuodostusta. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten eri ammattien edustajat hahmottavat ja määrittelevät ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkuutta dialogissa. Sosiaalipalveluissa tehtävät ratkaisut tulisivat perustua entistä enemmän tutkimustietoon ja moninäkökulmaiseen päätöksentekoon, jossa validi tutkimustieto tuottaa joko työntekijöiden tai asiakkaiden näkökulmaa talouden, vaikuttavuuden ja hoitoketjunäkökulman lisäksi. Ikääntyneiden kokonaisvaltainen auttaminen uusissa, kehittyvissä palvelukokonaisuuksien toimintaympäristöissä haastaa eri alojen asiantuntijat vuorovaikutteiseen dialogiin.</p> <p>Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on Jyrki Jyrkämän (2007) toimijuuden modaaliteettimalli. Laadullinen aineisto kerättiin neljällä ryhmähaastattelulla, joihin osallistui yhteensä 21 työntekijää Helsingin kaupungin ikääntyneiden palveluista. Jokaiseen haastatteluun osallistui sosiaalityöntekijä, vähintään yksi kotihoidon edustaja sekä 2–4 päivätoiminnan edustajaa. Aineisto analysoitiin sisällönanalyysin avulla, toimijuuden viitekehyksen ja kerätyn aineiston yhdistelmänä.</p> <p>Tutkimuksen tuloksena muodostuu kolme laajempaa teemaa, jotka määrittävät päivätoiminnan asiakkuutta: 1) sosiaalisuus ja mielen hyvinvointi 2) arjen sujuminen kotona ja päivätoiminnassa sekä 3) hoivan ja avun tarpeen seuraaminen. Päivätoiminnan asiakkaan toimijuus määrittyy paljolti työntekijöiden näkökulmasta, vaikka ikääntyneet myös itse haastoivat toimintaympäristöön sidottuja rajoja. Yhtenä keskeisenä toimintamuotona nähtiin yksinäisyyden ennaltaehkäisy ja sosiaalisten taitojen ylläpitäminen. Aineiston perusteella työntekijät kantavat huolta asiakkaiden kotona selviytymisestä ja ovat motivoituneita kehittämään toimintaa, joskin myös ristiriitaisuuksia löytyy asiakaslähtöisen ja työntekijälähtöisen keskustelun välillä aineistosta.</p> <p>Johtopäätöksenä todetaan, että moniammatillisessa dialogissa ollaan hyvin yksimielisiä siitä, millaista toimijuutta päivätoiminnan instituutio odottaa asiakkaalta: mihin palvelun arjen asioihin asiakkaan on kyettävä, mitä siellä täytyy ja voi. Jatkossa voitaisiin tarkastella, mitä sellaista ikääntyneiden päivätoiminnan potentiaalinen tai nykyinen asiakas kykenee, osaa ja haluaa, mitä päivätoiminta ei vielä pysty tarjoamaan. Päivätoiminnan asiakkaan toimijuus rakentuu vanhustyön moniammatillisen dialogin ja sen tulkinnan kautta. Gerontologiselle sosiaalityölle se tarkoittaa ikääntyneiden päivätoiminnan toimintaympäristössä myös jatkuvan dialogin ylläpitämistä muiden vanhustyön ammattilaisten kanssa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Käytäntötutkimus, moniammatillisuus, toimijuus, sosiaalisuus, yksinäisyys, ennaltaehkäisy			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

1 Johdanto.....	3
2 Tutkimuksen toimintaympäristö.....	4
2.1 Ikääntyneiden päivätoiminta.....	4
2.2 Gerontologinen sosiaalityö.....	5
3 Teoreettinen viitekehys ja käytäntötutkimukselliset valinnat.....	5
3.1 Tutkimustehtävä.....	5
3.2 Toimijuuden modaliteettimalli.....	6
3.3 Käytäntötutkimukselliset valinnat.....	7
3.4. Tutkimuseettiset näkökulmat.....	8
4 Aineiston kerääminen, käsittely ja analyysi.....	9
4.1. Haastattelut.....	9
4.2. Aineiston analyysi.....	10
5 Tutkimuksen tulokset.....	11
5.1 Sosiaalisuus, mielen hyvinvointi ja toimijuus.....	11
5.1.1 Sosiaalisuus.....	12
5.1.2 Mielen hyvinvointi.....	14
5.1.3 Toimijuus.....	16
5.2 Arjen sujuminen päivätoiminnassa ja kotona.....	17
5.3 Hoivan ja avun tarpeen seuraaminen eri ympäristöissä.....	20
6 Johtopäätökset ja pohdinta.....	23
6.1 Johtopäätökset.....	23
6.2 Pohdinta.....	24
6.3 Käytäntörelevansin arviointi.....	26
6.4 Tutkimuksen hyödyntäminen ja julkaiseminen.....	26
Lähteet.....	27
Liitteet.....	30

1 Johdanto

Tässä sosiaalityön käytäntötutkimuksessa tarkastellaan moniammatillisessa dialogissa tapahtuvaa tiedonmuodostusta. Tutkimus tuo yhteen Helsingin kaupungin vanhustyön kentällä toimivia asiantuntijoita keskustelemaan ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkuuden määrittymisestä. Päivätoiminnan prosessiin liittyy paljon erilaisia toimijoita jotka tuottavat oman osansa toimintaan, tämän seurauksena toimintajärjestelmien rajapinnoille syntyy erilaisia käsityksiä ja tulkintoja ilmiöstä.

Ikääntyneiden päivätoimintaa ei ole Suomessa eikä kansainvälisesti juurikaan tutkittu sosiaalityön kontekstissa. Oletuksemme on, että työntekijöillä on kuitenkin hiljaista tietoa erilaisista päivätoiminnan syysseuraussuhteista. Tällöin lähtöoletuksena on, että myös vahvistamaton tieto on totta, sillä se perustuu työntekijöiden omaan kokemukseräiseen tietoon (Toom 2012, 626). Vaikka uusi julkinen johtaminen edellyttää arviointia, mittaamista ja seuraamista (Rajavaara 2007), voi dialogisilla tiedon tuotannon välineillä antaa työntekijöille mahdollisuuden yhteiseen uuden tiedon luomiseen. Tehokkuus ei enää parane tekemällä enemmän, vaan tekemällä uudella tavalla (Sydänmaalakka 2015, 16). Yrjö Engeström (2004, 8) kuvaa organisaatioita monimutkaisina toimintajärjestelminä, joiden sisällä ja naapurijärjestelmien kanssa voi tulla ristiriitoja. Ekspansiivinen oppiminen on toimintajärjestelmien sisäisten ja välisten ristiriitojen syntymistä ja ratkaisemista (mt. 62). Ristiriidat voivat johtua päivätoiminnassa esimerkiksi siitä, että kotona asuvien asiakkaiden elämäntilanteet ja toimintakyky ovat merkittävästi muuttuneet, mutta toiminnan välineet, säännöt ja työnjako pidetään entisellään.

Vanhustyön käytännön kentän tutkiminen on tärkeää. Sosiaalipalveluissa tehtävät ratkaisut tulisivat perustua entistä enemmän tutkimustietoon ja moninäkökulmaiseen päätöksentekoon, jossa validi tutkimustieto tuottaa joko työntekijöiden tai asiakkaiden näkökulmaa talouden, vaikuttavuuden ja hoitoketjunäkökulman lisäksi (ks. mm Eräsaari 2011, 200). Ikääntyminen on yhteiskunnalle suuri sosiaalipoliittinen haaste, jota tulee tarkastella myös arkielämän sujumisen näkökulmasta. Helsingin kaupungin ikääntyneiden päivätoiminnan tavoitteena on tukea asiakkaiden kotona asumista, ylläpitää omatoimisuutta ja itsenäistä selviytymistä (Helsingin kaupunki, ikääntyneiden palvelut). Sosiaali- ja terveysministeriön laatusuosituksen mukaan ikääntyneen väestön elämänlaadun kannalta keskeisin

asumisen paikka onkin oma koti.¹ Sosiaali- ja terveysalan uudistusten myötä alan moniammatillinen ja monialainen yhteistyö erilaisissa verkostoissa kasvaa. Julkisten palveluiden, järjestöjen ja yksityisten palveluntuottajien muodostamat hybridit lisääntyvät. Ikääntyneiden kokonaisvaltainen auttaminen uusissa, kehittyvissä palvelukokonaisuuksien toimintaympäristöissä haastaa eri alojen asiantuntijat vuorovaikutteiseen dialogiin. (Hänninen ym. 2016.)

2 Tutkimuksen toimintaympäristö

2.1 Ikääntyneiden päivätoiminta

Helsingin kaupungin ikääntyneiden päivätoiminta on tarkoitettu kotona asuville pääasiassa yli 65 vuotta täyttäneille muistisairaille tai omaisen hoidossa oleville henkilöille. Päivätoiminnan asiakkaat ovat usein myös kotihoidon ja omaishoidon tuen asiakkaita. Päivätoiminta on ennaltaehkäisevää ja kuntoutumista tukevaa toimintaa, jolla edistetään ikääntyneiden henkilöiden toimintakykyä, henkistä vireyttä ja sosiaalisia suhteita. Palveluun kuuluu edestakainen ryhmäkuljetus, ateriat sekä asiakkaan hoito- ja palvelusuunnitelman mukainen toiminta. (Helsingin kaupunki 2017). Päivätoimintaa järjestetään sosiaali- ja terveysviraston sairaala-, kuntoutus- ja hoivapalveluiden omissa ja ostopalveluyksiköissä. Yksiköt jakautuvat neljälle palvelualueelle: eteläiselle, läntiselle, itäiselle ja pohjoiselle.

Ikääntyneiden päivätoimintaan liittyy monenlaisia toimijoita erilaisista työympäristöistä. Vanhussosiaalityöntekijät arvioivat iäkkäiden asiakkaiden palvelutarpeen. Moniammatillinen ja monialainen yhteistyö sisältää gerontologisen sosiaalityön asiantuntijana toimimisen asiakkaiden yhteistyöverkostoissa. Virassa toimivat sosiaalityöntekijät ja sosiaaliohjaajat myöntävät tässä tutkimuksessa tarkasteltavan palvelun. Vanhussosiaalityö edellyttää laaja-alaista vanhan ihmisen elämäntilanteen paikantamista (Koskinen 2008, 442). Ikääntynen koti on yksi gerontologisen sosiaalityön työympäristö. Myös kotihoidon työntekijöiden työympäristönä on asiakkaan koti. He tukevat kotona asuvaa asiakasta niissä päivittäisissä toiminnoissa, joista asiakas ei itse suoriudu. Monet päivätoiminnan asiakkaat ovat kotihoidon palvelujen piirissä. Päivätoiminnan työntekijät työskentelevät ja toteuttavat palvelun päivätoimintayksiköissä. Päivätoiminnan työntekijöistä suurin osa on koulutukseltaan lähihoitajia, mutta yksiköissä toimii myös sosiaaliohjaajia ja terapeutteja. Kotihoidon työntekijöiden yleisimmät koulutukset ovat lähihoitaja tai sairaanhoitaja.

¹ Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:1. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/69933/ISBN_978-952-00-3415-3.pdf?sequence=1

2.2 Gerontologinen sosiaalityö

Suomalaisessa tutkimuksessa gerontologisen sosiaalityön sisältö määrittyi arvioinniksi, tukemiseksi ja huolenpidoksi (Rossi E & Seppänen M & Outila M, 2016, 2). Sosiaalityön osaaminen gerontologisesta näkökulmasta arvioidaan seuraavasti: ”antaa heille välineitä työskennellä terveys- ja sosiaalipalveluiden risteyksessä, jossa asiakkailla on monimutkaisia tarpeita, riskejä, siirtymisiä elämän loppuun liittyviä asioita, sekä omaishoitajan stressiä ja haurautta” (Ray et al. 2015, 1296).

Gerontologista sosiaalityötä tarvitaan, koska ikääntyneet kärsivät fyysisestä heikkoudesta ja sairauksista jotka vaikuttavat päivittäin heidän elämäänsä. Sosiaalityö on merkityksellistä myös koska yhä useampi ikääntynyt sairastaa muistisairautta ja tämä aiheuttaa eri syistä tarvetta sosiaalityölle. Vanhuksilla on myös muuta väestöä enemmän depressiota, johon vanhus ei välttämättä saa oikeaa diagnoosia. Vanhusten itsemurhat ovat lisääntyneet, samoin päihteiden käyttö. Gerontologiseen sosiaalityöhön kuuluu myös olennaisena osana hoivan antaminen ja vastaanottaminen eli omaishoito. Vanhusten elämään sisältyy myös paljon erilaisia siirtymiä. Näitä voivat olla esimerkiksi, sairaalasta kotiutuminen tai ympärivuorokautiseen hoivaan joutuminen tai pääsy. Tämän lisäksi gerontologinen sosiaalityö kohtaa paljon kuolemaa ja henkilökohtaisia menetyksiä. Sosiaalityöllä on myös tärkeä turvaava ja huolenpitävä rooli haavoittuvien vanhusten huolenpidossa, joilla on riski kaltoin-kohteluun. (Ray & Phillips 2012, 35-37.)

3 Teoreettinen viitekehys ja käytäntötutkimukselliset valinnat

3.1 Tutkimustehtävä

Tässä sosiaalityön käytäntötutkimuksessa tarkastellaan moniammatillisessa dialogissa tapahtuvaa tiedonmuodostusta. Tutkimus tuo yhteen vanhustyön kentällä toimivia asiantuntijoita keskustelemaan ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkuuden määrittymisestä.

Käytäntötutkimuksemme on osa ikääntyneiden päivätoiminnan kehittämistyötä ja se liittyy Helsingin kaupungin laajempiin muutoksiin, kuten keskitetyn palvelutarpeen arviointiyksikön perustamiseen ja päivätoiminnan sisäisen ohjeen päivittämiseen.

Tutkimuskysymyksemme on: *Miten ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkuus määrittyi moniammatillisessa dialogissa?*

Tässä työssä ymmärrämme moniammatillisella dialogilla niiden työntekijöiden yhteistä keskustelua, jotka työskentelevät päivätoiminnan asiakkaiden kanssa. Näitä ovat kotihoidon hoitajat ja

sairaanhoidajat, päivätoimintayksikön hoitajat, sosiaaliohjaajat ja terapeutit sekä sosiaali- ja lähityön sosiaalityöntekijät.

3.2 Toimijuuden modaliteettimalli

Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on Jyrki Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli. Mallia voidaan käyttää esimerkiksi analysoitaessa ikääntyviä ja heidän arkielämänsä tilanteita. Toimijuuden modaliteetit eli ulottuvuudet ovat: osata, kyetä, täytyä, haluta, voida ja tuntea. Toimijuus syntyy, muotoutuu ja uusiutuu näiden ulottuvuuksien kokonaisdynamiikkana. (Jyrkämä 2007, 206–212.)

Osata -ulottuvuus viittaa erilaisiin elämän aikana opittuihin tietoihin ja taitoihin. Kyetä -ulottuvuus tarkoittaa fyysisiä, psyykkisiä ja kognitiivisia ominaisuuksia eli perinteistä toimintakykyä, joka vaihtelee eri tilanteissa. Haluta liittyy motivaatioon ja tahtomiseen. Täytyä -ulottuvuuden piiriin kuuluvat fyysiset ja sosiaaliset pakot ja rajoitukset (normatiiviset ja moraaliset). Voida viittaa mahdollisuuksiin, joita tietty tilanne tuottaa. Tuntea -ulottuvuus liittyy ihmisen ominaisuuteen arvioida ja kokea sekä liittyy erilaisiin tilanteisiin tunteitaan. Modaaliset ulottuvuudet ovat yhteydessä APC-näkökulmaan² eli ikään, ajankohtaan, sukupolven kuulumiseen sekä paikkaan ja tilaan. (Jyrkämä 2007, 207.) Ikääntymisen myötä tietynlainen osaaminen lisääntyy, toisaalta kaikkeen entiseen ei mahdollisesti enää kyetä, ikä tai tiettyyn ikäryhmään kuuluminen voi vaikuttaa siihen, mitä haluamme. Nuorena suuria tuntemuksia herättävä asia ei vanhempana enää sitä teekään. Täytymiset ja voimiset vaihtelevat myös ajankohdan ja paikan mukaan. (Mts. 208.)

Toimijuuden modaliteettimalli käsittää toimintakyvyn aktuaalisena eli käytössä olevana toimintakyvynä, jolloin se näyttäytyy tilanteellisena ja kontekstuaalisena. Toimintakyky on kykyjen ja osaamisen käyttöä sosiaalisissa tilanteissa ja toimintakäytännöissä, toiminnassa. Keskiössä ovat tilanteen luomat fyysiset ja sosiaaliset puitteet, millaisia mahdollisuuksia se avaa tai sulkee, mitä tilanteessa tavoitellaan ja millaiseksi tilanne koetaan ja arvioidaan. (Jyrkämä 2007, 215.) Sosiaalityön tutkimus on aina kytköksissä ihmisen arkeen. Tämän tutkimuksen kontekstissa puhutaan sellaisen toimintakyvyn tutkimisesta, joka liittyy ikääntyneiden päivätoiminnan arkeen, käytäntöihin ja vuorovaikutukseen.

Toimijuuden modaliteettimallia voidaan soveltaa yksilökohtaisen palvelusuunnitelman teon yhteydessä esimerkiksi juuri ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkuuteen: mitä palvelun arjen asioista

² Ikätutkimuksessa voidaan tarkastella APC näkökulman (A= age, ikä, P= period, ajankohta, C= cohort, ikäryhmä) kautta mikä on iän, ajankohdan tai sukupolven vaikutus erilaisten ilmiöiden selittäjänä.

asiakas osaa, kykenee ja haluaa, mitä siellä täytyy ja voi? Toisaalta voitaisiin tarkastella mitä sellaista asiakas osaa, kykenee ja haluaa, mitä päivätoimintapalvelu ei pysty tarjoamaan. (Jyrkämä 2007, 214.)

Ikääntyminen ja muistisairaudet muuttavat toimijuuden modaliteettien dynamiikkaa, koska ”osaamiset hiipuvat, kykeneminen vähenee ja lopulta loppuu kokonaan, voimiset tukkeutuvat, haluaminen muuttuu ja tämä toimijuuden mureneminen tapahtuu usein eritahtisesti” (Jyrkämä 2007, 210). Elisa Virkola (2014) pohtii väitöskirjassaan onko ihmisellä toimijuutta enää lainkaan muistisairauden edettyä. Hän näkee toimijuuden sekä ihmisen toiminnassa ilmentyvänä että myös ihmisten välisissä suhteissa rakentuvana ilmiönä. Muistisairaana toimijuus säilyy, jos muut ihmiset tunnistavat hänen toimijuutensa. Toimijuus rakentuu toisten tulkinnan kautta, tunnistamalla että ihmisellä on toimijuus silloinkin, kun se on näennäisesti murtumassa tai heikkenemässä. (Virkola 2014, 51.) Tässä tutkimuksessa ikääntyneiden toimijuutta tarkastellaan heidän parissaan päivätoiminnan kontekstissa toimivien työntekijöiden näkökulmasta.

3.3 Käytäntötutkimukselliset valinnat

Käytäntötutkimus on toimijoita osallistavaa tutkimista ja oppivaa kehittämistä uuden tiedon ja käyttäjäkeskeisen toimintakulttuurin edistämiseksi, sille ovat ominaisia käsitteelliset kehittelyt, esimerkiksi ekspansiivisen oppimisen näkökulmasta (Satka ym. 2016, 24). Sosiaalityön käytäntötutkimuksessa tutkimusongelma konstruoidaan yhdessä työyhteisön kanssa, tutkijat vastaavat tutkimuksen sisällöstä ja toteutuksesta (Saurama ym. 2009, 300). Tämän tutkimuksen lähtökohtana ovat vanhustyön asiantuntijoiden tiedontarpeet eli tarve päivätoiminnan asiakkuuden määrittelystä. Työn tilaajan mukaan organisaatiossa on käyty ilmiöstä ja sen kehittämistarpeista moniammatillista keskustelua pienissä ja suuremmissa työryhmissä vuodesta 2016. Käsitteenmuodostus, joka ymmärretään yhteisöllisenä ponnisteluna jonkin ilmiön hahmottamiseksi, siihen vaikuttamiseksi ja sen parissa toimimiseksi, on käytäntöjen kehittämisen ydintä (Haavisto ym. 2016, 99).

Käytäntötutkimuksessa fokusoidaan erityisesti organisaation toiminnan kehittämiseen, tavoitteena voi olla muutoksen aikaan saaminen (Saurama ym. 2009, 300). On merkittävää huomata, että tavoitteena ei voi olla tiukasti muutos, pelkkä muutos itseisarvona ei välttämättä kehitä toimintaa toivottavaan suuntaan. Käytäntötutkimus voi olla myös yksilöiden, ryhmien tai yhteisöjen kanssa tapahtuva tietoa tuottava toiminta ja toisiltaan oppimisen prosessi. (Satka ym. 10). Tässä tutkimuksessa tuodaan yhteen vanhustyön asiantuntijoita ikääntyneiden päivätoiminnan ja siihen läheisesti liittyvien toimintaympäristöjen eri kentiltä ja tarkoituksena on uuden tiedon tuottaminen dialogisessa

vuorovaikutuksessa. Käytäntötutkimus nimensä mukaisesti arvostaa käytännön tietoa tieteellisen tiedon rinnalla ja osallistaa kollektiiviseen tiedonmuodostukseen kaikki tutkimuksen toimijat tasavertaisina tiedon tuottajina (Saurama & Julkunen 2009, 297). Tässä tutkimuksessa kiinnitetään huomiota ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkaiden toimijuuden toteutumiseen, vanhustyön ammattilaisten arkisen käytännön työn näkökulmasta. Ikääntyminen on yhteiskunnallinen haaste, jota tulee tarkastella myös arjen sujumisen kannalta. Käytäntötutkimus suuntaa toimijoiden katseet arkipäivän tapahtumiin ja siinä ollaan samanaikaisesti tekemisissä sekä monitoimijaisen ja moniulotteisen tiedon että yhteiskunnallisen toiminnan kanssa (Satka yms. 2016, 9).

Käytäntötutkimuksen käsite kuvaa sosiaalityön kehittämistä ja tutkimuksesta rakentuvaa, monien toimijoiden yhteistä oppimisen ja tiedonmuodostuksen prosessia (Satka ym. 2016, 6). Tämä tutkimus on tehty yhteistyössä sosiaalityön opiskelijoiden, vanhustyön eri alojen ammattilaisten ja akateemisen maailman, tässä Helsingin yliopiston sosiaalityön kanssa. Tukea käytännön tutkimuksen eri vaiheisiin ja tekemiseen saatiin yliopiston opettajilta, käytäntötutkimuksen seminaareista, pienryhmän opiskelijoiden vertaistuesta ja työelämän ohjaajalta.

Käytännön toimijoiden vahva osallisuus tiedon tuottamisessa siirtää tutkimustulokset nopeasti käytäntöön (Satka ym. 2016, 11). Tässä tutkimustieto palautuu toimintaympäristöön erityisen tehokkaasti, koska toinen tutkijoista kuuluu tutkittavaan organisaatioon. Tämä helpottaa myös tutkimuksen toteutus- ja kehittämisvaiheessa välttämättömän avoimen dialogin ylläpitämistä työyhteisön ja tutkijoiden välillä.

Toinen tutkijaparin jäsen on Helsingin kaupungin vanhustyön työntekijä ja ikääntyneiden päivätoiminnan prosessinomistaja. Tutkittava ilmiö on hänelle tuttu ja hän myös koordinoi kenttätöitä. Toisella tutkijalla ei ole aiempaa kokemusta päivätoiminnasta tai siihen liittyvästä moniammatillisesta yhteistyöstä, eikä hän kuulu mihinkään päivätoimintaan liittyvään työyhteisöön. Toimintaympäristön ulkopuolinen tarkastelee ilmiötä ilman omia odotuksia ja ennakkoluuloja.

3.4. Tutkimuseettiset näkökulmat

Toimimme Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK 2009) eettisten periaatteiden mukaisesti. Tutkimus kohdistuu Helsingin kaupungin ikääntyneiden päivätoimintaan kokonaisuutena, tämä mainitaan raportissa ja muissa tutkimuksen esittelyissä, yksittäisiä yksiköitä tai palvelualueita ei mainita. Organisaatioiden työtä ja työntekijöitä tutkittaessa tutkimuslupa pitää tavallisesti ensin saada ylimmältä johdolta ja vasta tämän jälkeen itse tutkittavilta (Kuula 2006, 145). Tähän tutkimukseen haettiin lupa Helsingin kaupungin sosiaali- ja terveystoimialalta. Tutkimus toteutettiin niissä

kaupungin omissa päivätoimintayksiköissä, joiden johto vastasi myöntävästi sähköpostitse lähetettyyn ennakkotiedusteluun. Työntekijöiden osallistuminen tutkimukseen oli vapaaehtoista ja osallistumisen oli mahdollista keskeyttää missä vaiheessa tahansa. Haastattelupyynnön myöntymisen osoittaa tutkittavan suostuneen tutkittavaksi (TENK 2009, 4). Tietoon perustuvan suostumuksen tärkein merkitys on saada tutkittavat ymmärtämään, mihin he suostuvat (Kuula 2006, 104). Informointikirjeessä (Liite 1) esitellään tutkimusasetelma ja ilmoitetaan tutkijoiden yhteystiedot mahdollisia tutkimusta koskevia lisätietoja varten.

Haastattelut nauhoitettiin ja muutettiin tekstimuotoon litteroimalla. Tutkimusaineistoa käsiteltiin huolellisesti koko selvityksenteon ajan ja materiaali tuhoetaan tutkimuksen valmistuttua. Tietoturvakysymykset huomioitiin myös aineiston säilyttämisessä ja siirtämisessä. Informantit tunnistetaan vain ammatin ja toimintaympäristön perusteella, aineistosta poistettiin kaikki haastateltaviin liittyvät ja haastatteluissa esiin tulleet tunniste- ja yksilöintitiedot. (TENK 2009). Yksittäisen vastaajan tunnistettavuutta vähentää se, että tutkimuksessa kerätään tietoja jokaiselta palvelualueelta. Anonymiteetin suojaaminen on erityisen tärkeää tilanteessa, jossa vastaajat mahdollisesti kertovat työstään tai organisaatiostaan myös ristiriitaisia asioita.

Tutkijaparin toinen jäsen kuuluu itse tutkimuskohteen organisaatioon. Täydellisen objektiivisuuden eli puolueettoman sivustakatsojan roolin omaksuminen voisi olla tässä tilanteessa haastavaa. Tutkijan irtautuminen koko elämästään ei kuitenkaan ole mahdollista, tutkimuksen objektiivisuus muodostuukin tutkijan oman subjektiivisuuden tunnustamisesta. (Eskola ym. 1998, 17.) Tutkimuksen vapaus toteutuu parhaiten, kun tutkimus suoritetaan huolellisesti ja systemaattisesti ja tulokset julkaistaan asiallisesti argumentoiden ja tasapuolisesti eri näkökulmia valaisten (TENK 2009, 8). Huomioimme vastuumme tutkimustulosten tulkitsijana siinä, että tärkeää ei ole ainoastaan se, mitä aineistosta esitetään, yhtä tärkeää on se, mitä on jätetty pois (Alkula ym. 1994, 299). Tutkimuskohteelle mahdollisesti aiheutuvaa vahinkoa tulee välttää, se ei saa estää tutkimustulosten julkaisemista silloin, kun tulokset eivät ole tutkimuksen kohteena oleville mieluisia. (TENK 2009, 8.)

4 Aineiston kerääminen, käsittely ja analyysi

4.1. Haastattelut

Aineisto kerättiin ryhmähaastatteluilla, joita toteutettiin yhteensä neljä Helsingin vanhuspalveluiden palvelualueilla. Jokaiseen haastatteluun osallistui yksi vanhustyönsosiaalityöntekijä, vähintään yksi kotihoidon edustaja sekä 2–4 päivätoiminnan edustajaa. Haastattelut toteutettiin puolistrukturoituna

teemahaastatteluina, mutta ryhmän keskustelun aktiivisuuden perusteella kyseessä ryhmäkeskustelu, sillä tutkijan rooli keskustelussa oli vähäinen ja työntekijät keskustelivat pääasiassa keskenään kaikissa haastatteluissa. Ryhmäkeskustelulla viitataan 5–10 hengen ryhmien tiettyyn teemaan keskittyviin haastatteluihin, joissa haastattelijä ohjaa keskustelua, mutta ryhmällä on merkittävä rooli (Pietilä 2017, 113). Ryhmähaastattelussa tutkijan rooli on heikompi ja vastaukset eivät suuntaudu hänelle vaan ryhmä keskustelee keskenään (mt. 115). Haastattelut toteutettiin 25.10.(1.19.41), 7.11.(1.11.03), 9.11.(1.23.16) ja 13.11.(1.14.12) monipuolisten palvelukeskusten tiloissa. Haastatteluihin osallistuneet henkilöt olivat vapaaehtoisesti palvelualueilta valikoituneita henkilöitä. Haastattelujen kestot on merkitty sulkuihin haastattelun päivämäärän perään. Haastattelussa kolme muistisairas asiakas yksiköstä tuli haastattelutilaan ja hänet ohjattiin pois ja se keskeytti haastattelun lyhyesti, mutta nauhuria ei katkaistu.

Haastattelijan pyrkimyksenä on selvittää miten haastateltavien merkitykset rakentuvat samaan aikaan kun luodaan uusia merkityksiä (Hirsjärvi & Hurme, 2005, 49). Haastattelussa tulee myös huomioida, että haastattelutilanne ei ole pelkkää neutraalia tiedonsiirtoa, vaan työntekijä voi pyrkiä antamaan itsestään edustavan mielikuvan (Hyvärinen, 2017, 20).

4.2. Aineiston analyysi

Aineiston analyysiin käytettiin sisällön analyysia. Sisällönanalyysilla pyritään samaan tutkittavasta ilmiöstä tiivis ja yleinen muoto. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 103) Analyysi toteutettiin Jyrkämän toimijuuden viitekehyksen ja kerätyn aineiston yhdistelmänä, käytäntötutkimus harvoin perustuu tiukasti teoriaan.

Haastatteluihin tutustuttiin kuuntelemalla ne ensin huolellisesti. Seuraavaksi haastattelumateriaali litteroitiin eli muutettiin se tekstimuotoon. Tutkimuskysymys on keskeinen määriteltäessä litteroinnin tarkkuustasoa (Ruusuvoori ym. 2017, 427). Tässä kontekstissa riitti huomion kiinnittämien puheen sisältöön, esimerkiksi äänenpainoja tai tilkesanoja ei ollut tarpeen litteroida. Litteroinnin tarkkuuteen vaikutti käytettävissä oleva aika, priorisoimme koko aineiston tarkastelun. Materiaalin rajaus ei ollut mahdollista, koska samat ilmiöt tulivat toistuvasti esiin eri kysymysteemojen alla.

Aloitimme koodaamalla yksittäisiä vastauksia erilaisten otsikoiden alle. Koodauksen edetessä alkoi hahmottua laajempia kokonaisuuksia, joista vähitellen alkoi muodostua teemoja. Aineiston perus-

teella asiakkaiden toimijuus määrittyi toimintaympäristön ja hoivantarpeen näkökulmasta sekä asiakkaiden sosiaalisuuden, yhdessä toimimisen ja vuorovaikutuksen tarpeen kautta. Toimijuuden määrittymistä väritti asiakkaiden ikä ja palveluntarve sekä työntekijöiden näkemykset siitä, millaista toimijuutta heidän tulisi tukea ja ylläpitää sekä toisaalta vahvistaa. Päivätoiminnassa toimintaa määrittelevät ja rytmittävät aukioloajat, ruokailut ja työntekijöiden rakentama ryhmätoiminta. Osa asiakkaista myös vastusti ja kapinoi omalla tavallaan rakennetta ja tarkastelemme myös näitä mainintoja. Lopulta aineistosta muodostui kolme laajempaa teemaa: sosiaalisuus ja mielen hyvinvointi, arjen sujuminen päivätoiminnassa ja kotona sekä hoivan tarpeen tarkkailu.

5 Tutkimuksen tulokset

Aineistosta muodostui kolme laajempaa teemaa: sosiaalisuus ja mielen hyvinvointi, arjen sujuminen, ja hoivan tarve. Esitämme analyysin tulokset tässä luvussa.

Raportoinnissa käytetään esimerkinomaisesti sitaatteja haastatteluista. Lainauksista on poistettu kohdat, jotka voivat johtaa tunnistamiseen, esimerkiksi nimet tai yksiköt. Anonymiteetin säilyttämiseksi lainauksissa ei käytetä ammattiryhmien lisäksi muita tunnisteita. Sitaaiteiksi valittiin sellaisia, jotka edustavat hyvin teeman sisällä esiin tulleita ilmiöitä ja mainintoja.

5.1 Sosiaalisuus, mielen hyvinvointi ja toimijuus

Ikääntyneiden ihmisten yksinäisyys ja masennus sekä osallistumisen vähentyminen on keskeinen hyvinvoinnin haaste ikääntyessä (Pikkarainen, Pyöriä & Savikko 2016). Yksinäisyyden on myös todettu vaikuttavan terveystalouden käyttöön (mt.). Terveys on sidoksissa sosiaaliseen verkostoon ja yksinäisyyden aiheuttamista toimintakyvyn vajeista on mahdollisuus kuntoutua (Pitkälä, Routasalo & Kautiainen 2009) Aineistossa ystävyys, sosiaaliset suhteet toisten kanssa toimiminen, passivoituminen kotona tulevat vahvasti esille. Myös omaishoitoperheiden osalta katsottiin, että asiakkailla tulee olla oikeus puolison lisäksi ystävyys-suhteisiin.

Sosiaalinen toimintakyky voidaan nähdä nykyisin yksilön vuorovaikutussuhteissa toisaalta suhteessa yhteisöön ja yhteiskuntaan. Ikääntyessä sosiaaliseen toimintakykyyn vaikuttavat monet tekijät. Sairaudet vaikuttavat, läheiset ihmissuhteet harvenevat, kaikilla ei ole omia lapsia. Jos elämässä ei tunnu olevan mitään merkityksellistä, voi ikääntynyt kokea alakulua (Heikkinen 2013, 387) Weissin

mukaan 1979, kiintymys tulee yleensä läheisiltä ihmisiltä, mutta tunne sosiaalisesta yhteenkuuluvuudesta tulee ystävyys-suhteista. (ref. Heikkinen 2013, 391). Päivätoiminnan kontekstissa toimijuus ja sosiaalinen toimintakyky asettuvat institutionaalisen kontekstiin, jossa asiakkailta edellytetään taitoja. Toisaalta positiiviseksi miellettyjä ominaisuuksia pyritään ylläpitämään. Keltikangas-Järvisen mukaan (2010) sosiaalisuus on yksilöllistä ja sillä tarkoitetaan halua olla tekemissä toisten ihmisten kanssa.

Sosiaalisuutta käsitteenä ei aineistossa käytetty, mutta ystävyys, vuorovaikutus ja sen merkitys tuli vahvasti esille. Sosiaalisten suhteiden ja verkostojen puuttuminen kuvattiin yksinäisyytenä ja masennuksena joka vaikutti myös fyysiseen olemukseen. Kontaktit toisiin ihmisiin nähtiin tärkeänä päivätoiminnassa. Aineiston perusteella voitiin luokitella lausumat sosiaalisen toimintakyvyn ylläpitoon ja mielen hyvinvointiin tai pahoinvoinnin ennaltaehkäisyyn.

5.1.1 Sosiaalisuus

Sosiaalisuus nähtiin yksilön ominaisuutena tai verkostojen puutteena. Myös palveluiden määrä tuli esille sosiaalisuuteen liittyvissä kommentteissa. Asiakas, jolla ei ollut kotihoidon käyntejä tai niitä oli vähän, oli työntekijöiden mielestä enemmän päivätoiminnan tarpeessa, sillä ihmiskontaktit päivän mittaan saattoivat olla vähäisiä. Yksinäisyyden kokemusta kuvattiin myös omaishoitoperheiden osalta. Nähtiin että omaishoidettavalla asiakkaalla on oikeus myös muihin sosiaalisiin kontakteihin, kuin puolisoon.

”asiakas tarvii sitä sosiaalista verkostoa, mutta varsinki semmoset yksin ja semmoset jotka vähän on jääny sinne yksin niin, ettei heilloo mitään apuja ja toimintakykyä, siis ettei saa palveluja paljon” (kotihoiton työntekijä)

”se sosiaalinen kanssakäyminen on siinä tosi tärkeä, et monet niinku ihan herää eloon siellä päivätoiminnassa. Et yksin ku on päivät pitkät ni ne piirit tavallaan pienenee, ja sitten niin, se on ihan kohokohta se viikottainen päivätoimintakäynti.” (päivätoiminnan työntekijä)

Päivätoiminnassa sosiaalisuus kuitenkin edellyttää myös sosiaalisia taitoja. Pelkkä asiakkaiden sosiaalisuus ei riitä, vaan asiakkaiden tulee myös omata tai omaksua päivätoiminnassa tarvittavia sosiaalisia taitoja. Asiakkaiden tulee pystyä toimimaan ryhmässä. Haastateltavat päivätoiminnan työntekijät korostivat kykyä toimia suuressa ryhmässä. Jos asiakas ei viihdy suuressa ryhmässä tai muistisairaudesta aiheuttaa käytökseen sellaisia piirteitä, että ne tekevät ryhmässä toimimisen mahdottomaksi, asiakkaan on vaikeaa käydä päivätoiminnassa. Työntekijät tunnistavat haasteellisesti käyttäytyvien tarpeen sosiaalisuuteen ja ystäviin, mutta toteavat päivätoimintayksikön resurssien tulevan vastaan.

Sosiaalisuus on myös taito joka voidaan menettää jos asiakas on ollut pitkään yksin kotona. Haastattelussa kuvattiin tilanteita, joissa aloittaneet asiakkaat eivät jaksaa olla sosiaalisia pitkää kuuden tunnin päivää, eivät viihdy suuressa ryhmässä tai väsyvät hälinään ja menoon. Asiakkaiden kuitenkin kuvattiin kuntoutuvan ja nauttivan päivätoiminnasta, kun on ensin totuteltu olemaan muiden ihmisten seurassa.

”joo kyllähän monet niinku odottaa sitä et se on niin ku viikon pääkohta että et se on toisaalta niinku mut ei ne sit välttämättä se kaks kertaa voi olla aika sellanen maksimi sit välttämättä jaksaa sen useemmin niinku viikossa lähtee kuitenkin että meillä on yks joka käy kaks kertaa viikossa... hän on itse aikoinaan käyny paljon ulkoilemassa ja liikkumassa nyt ei enää uskalla mennä ni se on hänelle kyllä henkireikä kyllä se...” (kotihoidon työntekijä)

”Meillä on tosiaan ihanat iltaryhmät kun on tosiaan ryhmäytynyt... iin joka kerta kun lähdetään kotiin ne kysyy ” eiks me voitais jäädä tänne yöks”(päivätoiminnan työntekijä)

Henkilöstö tunnistaa myös persoonaan ja luonteenpiirteisiin liittyviä ominaisuuksia, jotka saattavat aiheuttaa haasteita ryhmässä. Tällaisia olivat mm. ujous ja jännittäminen.

Toimijuuden modaliteetit ovat myös kontekstuaalisia ja liittyvät mm. sukupolveen ja sukupuoleen kuulumiseen ja kulloiseenkin tilaan. Työntekijät pitävät sukupolvia merkittävänä tekijänä yhteisöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden näkökulmasta. Myös päivätoiminnan tekemistä määrittää sukupolvi.

”Kyllä se askartelu on monta kertaa sellainen peikko. Yleensä miehille, todella voi olla. Monta kertaa vaan, että saadaan mukaan, jos sanoo, että tuutko tänne, niin kysyy että mitä tehdään. Askarrellaan -no en tuu! (Muilta hyväksyvää muminaa). ”Mä olen sota-ajan lapsi, silloin ei askarreltu”.”(Päivätoiminnan työntekijä)

”meilläki välillä ku tulee nuorempia, nii sitten on on niitä kokemuksia että tuntuu että niinku varmaan kaipais vähän toisenlaista toimintaa ja vähän enemmän sitä (samanikäisten kans ehkä)” (päivätoiminnan työntekijä)

Päivätoiminnassa asiakkaat ovat aktiivisia toimijoita ja valitsevat seuransa. Myös ystävyysuhteita muodostuu:

”Ilonen asia että, että jotkut puhuu kotona kanssa ovat omaisilleen että ku on niin hyvä ystävä siellä ja muuten että” (päivätoiminnan työntekijä)

”että heillä on sitä samanikäistä samanhenkistä siellä sitä kaverii ja ainaki näillä mä huomaan ei muistisairailta niin on meidänkin päivätoiminnassa ni tota tullu tommosii ystävyysuhteita”(päivätoiminnan työntekijä)

”ja nii he soittavat sen muutenki ja joku tulee vaikka torstaina ja sanoo että tänään ei tule joku asiakas ku hän on sairaalassa oletteko tietoisia, no emme ole tietoisia mutta kiitos tiedosta” (päivätoiminnan työntekijä)

”... ni he tavallaan niinku jo valikoi vähän tätä että kenen kanssa he haluaa vähän olla ja sillai”
(päivätoiminnan työntekijä)

Työntekijät tunnistavat muistisairauden aiheuttamia haasteita ryhmiin osallistumiselle ja monet kuvaavat porrastettuja päiviä paremmiksi.

Niitä asiakkaita on joille se ei vaan se päivätoiminta, et siellä viistoist ihmistä tuijottaa mua ku mä tuun ovesta sisään, et nyt mä tuun vieraana sinne kaikki muut tuijottaa. KAIKKI sanoo nimensä ja sit sä et muista yhtään et kuka ketä on siinä (päivätoiminnan työntekijä)

Pienryhmissä, kun on vaan puolet ryhmästä paikalla syntyy todellisia ystävyysuhteita.(päivätoiminnan työntekijä)

Iltavuorossa huomaa parhaiten syntyy kaveriporukoita. Pienemmässä ryhmässä. (päivätoiminnan työntekijä)

5.1.2 Mielen hyvinvointi

Ystävyysuhteiden ryhmätoiminnan ja tekemisen katsottiin olevan hyväksi monelle. Työntekijät kuvasivat lukuisia tilanteita, joissa asiakkaiden sosiaalinen toimintakyky ja mieliala olivat parantuneet, mutta tätä ei kuvattu kuntoutumisena. Kuntoutuminen nähtiin yleensä fyysisen toimintakyvyn parantumisena.

Työntekijät kertoivat, että asiakkaat saattavat päivätoiminnassa olla aktiivisia ja reippaita ja kotona taas hiljaisia ja passiivisia. Vaikka fyysinen toimintakyky mahdollistaisi kevyemmän palvelukeskustoiminnan, joskus mieli ei.

Meil on yks rouva, mut hän on, siin on takana, hänellä on syvä masennus. Hän ei vaan lähtisi sieltä mihinkään. Muuten pärjäis missä vaan. Hän vasta puolen vuoden jälkeen on avautunut vähän, että rupee juttelemaan. Vähän hankala sitten, jos hänelle nyt sanoittais, että nyt sä oot avautunu, nyt sä voitkin sitten siirtyä palvelukeskustoimintaan. Se saattaisi olla hänelle kohtalokasta, hautautuisi kotiinsa.(päivätoiminnan työntekijä)

Sanotaan ehkä mieleltään psyykkisesti sairaat jotka niinku ehkä vetäytyy sinne. Et meillon ainaki näitä tämmösiä jotka on selvästi olleet masentuneita, kun ovat tulleet niinku ne pääsee sieltä kerran viikossa tai kaks kertaa viikossa ni se mielialaki paranee siinä. (Päivätoiminnan työntekijä)

Psyykinen kuntoutuminen ei näy pelkästään sosiaalisuutena, vaan se näkyy myös fyysisesti ulospäin.

ja täällä huomaa miten eri tavalla ne liikkuu (päivätoiminnan työntekijä)

Mielenlaatu on Parempi kotona, jopa useamman päivän, vaikka ei muista mitä on tehnyt(kotihoidon työntekijä)

mut se että niinku se se mielenlaatu niinku taas sitte et on niinku paljon ilosempi ku on käynny siellä ja sit ku keskustelaan mä aina kysyn mitä te teitte no joku aina ei muista mitään tietenkään mitä on tehty kun on musitisairaat (kotihoidon työntekijä)

Yksinäisyys nousee aineistossa kotona asuvan ikääntyneen suureksi haasteeksi. Yksinäisyys vie kyvyn kommunikoida, passivoi ja joissain tapauksissa aiheuttaa muiden palveluiden liikakäyttöä.

”ne odottaa vaan meitä”(kotihoidon työntekijä)

”ykkösasia on aina se, että voi olla toisten kanssa”.(päivätoiminnan työntekijä)

Masennus ja yksinäisyys kuvattiin aloitekyvyttömyytenä kotona. Kaikissa haastatteluissa tuli esimerkkejä siitä, kuinka asiakkaat ovat erilaisia päivätoiminnassa, kuin kotonaan. Asiakkaiden toimijuus kotona ja päivätoiminnassa saattoi siis olla erilainen. Päivätoiminnassa asiakkaat tekevät asioita, joita he eivät tee kotona. Toisaalta päivätoiminta vaatii toimijuudelta erilaista osaamista. Täytyy olla tekemissä toisten ihmisten kanssa, puhua ja kuunnella.

sitte nään hänet päivätoiminnassa ja sitte siellä niinku tavallaan aivan eri kunnossa ku oli sosiaalista seuraa. että se seura niinku tavallaan sai hänet siihen, että niinku että innostu tekemään paljon kaikkea.(kotihoidon työntekijä)

ne teki etenkin esimerkiks semmosia asioita vaikka niinkun tämmönen yksi rouva vaikka niinku tanssi minkä mä niinku kotioloissa oisin niinku ajatellut että ei se missään nimessä pysty siihen (kotihoidon työntekijä)

Ja jo varmaan just se että tota et ku on asiakkaita jotka on niinku paljon kotona yksin sit tavallaan se et ainaki alkuun se sosiaalisten tilanteiden (vaikka se on vaan niinku pelkästä) mut se vie voimavaroja(kotihoidon työntekijä)

Ite mä oon ainaki huomannu monen kohalla että ihan parhaas tapauksessa nimasennus lieventyy (päivätoiminnan työntekijä)

Päivätoiminnan ryhmämuotoinen toiminta tuo esille toimintaympäristön ja henkilökohtaisten ominaisuuksien haasteet:

Päivätoiminnassa ei voi käydä, jos käyttäytyy agressiivisesti, ei pysty toimimaan ryhmässä tai tarvitsee tuekseen yhden työntekijän työpanoksen koko päivän ajaksi. Työntekijät tunnistavat myös näiden asiakkaiden kohdalla tarpeen sosiaalisiin suhteisiin, mutta kokevat, että päivätoiminta ei ole se oikea paikka. Yksinäisyyden ja seuran kaipuu tunnistettiin myös asiakkaissa jotka eivät osallistu päivätoimintaan. Kaikissa haastatteluissa tuotiin esille, että kotoa löytyy asiakkaita, jotka hyötyisivät päivätoiminnasta, mutta eivät mene sinne. Haastatteluissa myös ideoitiin erilaisia ratkaisuja. Pienryhmät nähtiin yhtenä vaihtoehtona. Yksi ryhmä ideoi ”kävlevää päivätoimintaa”, jossa työntekijä kävisi asiakkaiden kotona sen sijasta, että asiakkaat käyvät päivätoiminnassa.

Työntekijät kokivat päivätoiminnan lopettamisen haasteellisena ryhmäytymisen näkökulmasta. Vaikka olisi tilanteita, joissa katsotaan, että asiakas voisi selviytyä kevyemmissä palveluissa tai pitää taukoa, oli ryhmän hajottaminen tai ystävyysuhteiden rikkominen haastavaa. Työntekijät olivat sitä mieltä, että jos paikka jostakin syystä lopetetaan, tulee asiakkaalle pystyä tarjoamaan jotain mielekästä tilalle, että hän ei jää tyhjän päälle.

5.1.3 Toimijuus

Tässä tarkastelen toimijuutta asiakkaiden kykynä ottaa tilanne haltuun ja toimia itselleen mieluisalla tavalla. Haastatteluissa kuvataan asiakkaiden haluamista ja kieltäytymistä tarjotuista palveluista hyväksyen ja ymmärtäen. Ketään ei pakotettu toimimaan vastoin tahtoaan. Tilanteet, joissa asiakas oli toiminut täysin päivätoimintanormin vastaisesti, hyväksyttiin aikuiselle ominaisena käyttäytymisenä. Yhtenä tyypillisenä esimerkkinä oli askartelu, joka ei ollut kaikkien mieleen.

Myöskään liikunta ei ollut kaikille mieluista ja tällöin pyrittiin liikunta korvaamaan esim. ulkoilulla. Asiakkaiden kieltäytyminen päivätoiminnasta ymmärrettiin hyvin. Selityksinä useimmiten oli asiakkaan persoonallisuus tai liian suuret ryhmät. Sairaudentunnottomuuden muistisairailta todettiin aiheuttavan kieltäytymistä. Asiakas saattoi kokea, että ei tarvitse tukea eikä palveluja, eikä halua mennä valvottavaksi, tai leikkimään jonkin kerhoon.

”Mä olin jo sopinu valmiiksi kaikki tutustumispäivän ja et mä otan ne kainaloon ja me lompsutellaan yhdessä sinne mutta kuule sit ku se päivä koitti ni ensin ne oli et juu juu sit ku se päivä koitti ni herranen aika mikä riitä meille tuli (naurahdus) tai he rupes (niinku). tappelemaan mua vastaan siit asiasta.” (kotihoiton työntekijä)

”Mä muistelen et joskus että asiakkaat voi kokeilla kokea niin et se on niinku ensi askel semmoseen niin laitos.” (päivätoiminnan työntekijä)

”se on jo sen asiakkaan kiusaamista et pitää niinku jossain se raja mennä niinku siinäki et ei me voida väkisin ja sillon me todetaan moniammatillisessa tiimissä sosiaalityöntekijä käy siellä lääkäri käy siellä monta ihmistä käy siellä toteamassa tän asian et se on oikeasti näin ja et et se se on sillon piste siinä (naurahdus)(kotihoiton työntekijä)

Jotkut asiakkaat eivät osallistuneet ehdotettuun toimintaan tai halusivat jotain muuta. Yhtenä esimerkkinä päivätoiminnan työntekijä kertoi ystävyksistä, jotka olivat päättäneet mennä yökylään toistensa luo:

”nii xxx oli mennyt xxx:n luokse yöksi kylään ja kotihoito oli mennyt illalla antamaan lääkkeit ja oli tietysti nähnyt että xxx on siellä, mutta oli ajatellut että se on siellä kylässä, eikä ollut ajatellut sen enempää...kyselemään... se oli tehnyt siellä sohvalle sille tota pedin ja ne oli viettänyt sen illan

yhdessä ja aamiaisenkin vielä,, ja ja tosiaan sitten kun mä hoksasin että se on varmaan muuten xxx:n luona ... nyt ne toteuttanut sen mistä ne puhuneet....” (päivätoiminnan työntekijä)

Esimerkki herätti vilkkaan keskustelun ikääntyneiden yhteisöllisestä asumisesta. Keskusteluissa toiminta määrittyi työntekijävetoiseksi. Asiakkaiden mielipiteitä ja toimijuutta pyrittiin tukemaan kysymällä asiakkailta mitä he haluaisivat tehdä. Vain muutamissa puheenvuoroissa asiakas nähtiin toiminnan moottorina ja keskushenkilönä.

”Niin sellainen vertaistuki, mä sitä ajatellu, että vielä enemmän vois olla sitä niinku jotenkin tarjota sitä ihmisille, että ne voi keskenäänkin keskustella heidän omista asioista ja heitä koskevista asioista..” (päivätoiminnan työntekijä)

5.2 Arjen sujuminen päivätoiminnassa ja kotona

Arjen sujumisen näkökulma on keskeinen sosiaalityön tutkimuksessa. Ikääntyneiden päivätoiminta on osa vanhusten palvelujärjestelmää ja iäkkäiden ihmisten arkea toisiinsa liittävä toimintakäytäntö (Virkola 2014, 238). Arjen sujumisen ilmiötä voi tarkastella kahdesta näkökulmasta, asiakkaan on pystyttävä selviytymään päivätoiminnan arjessa, toisaalta päivätoiminnalla tavoitellaan ikääntyneen selviytymistä myös kodin arjessa mahdollisimman pitkään. Päivätoiminta onkin yksi keskeinen Helsingin kaupungin erityisesti vanhusten kotona asumista tukeva palvelu (Stadin ikäohjelma 2014, 51). Jyrkämän toimijuuden modaliteeteissa kyettä -ulottuvuus tarkoittaa fyysisiä, psyykkisiä ja kognitiivisia ominaisuuksia eli se on lähellä perinteistä toimintakykyä, joka vaihtelee eri tilanteissa. Vanhustyön työntekijät odottavat päivätoiminnan asiakkailta erilaisia kykyjä. Tässä kappaleessa tarkastellaan ikääntyneiden lähiympäristöön kuuluvien henkilöiden eli vanhustyöntekijöiden arvioita päivätoiminnan asiakkaan käytössä olevasta, koetusta ja tilanteesta odotetusta toimintakyvystä (ks. Jyrkämä 2007, 119-201).

Arjessa on aikaan liittyviä käytäntöjä, joihin on osattava valmistautua ja niihin on kyettävä myös kykyjen ja taitojen murtuessa (Virkola 2014, 178). Aineistosta havaitaan, että asiakkaan siirtyminen päivätoiminnan tiloihin vaatii ikääntyneeltä kykyä rytmittää arkensa niin, että hän esimerkiksi ehtii palveluun sisältyvään kuljetukseen oikeaan aikaan. Lähtötilanne edellyttää muun muassa kykyä herätä ja nousta sängystä ajoissa, johon taas liittyy monenlaisia toimintoja, kuten riittävä uni ennen aamulla alkavaa päivätoimintaa. Monet asiakkaat tarvitsevat apua matkaanlähdessä, mikä aiheuttaa kotihoidon organisaatiolle omia haasteita kiireiseen aamuun.

”Tulee sitä viestiä, että joskus he jännittää päivätoimintaan lähtöä....mukuu vähän huonosti ja on niin väsyneitä aamusta ja tuntuukin se lähtötilanne hankalalta.” (Sosiaalityöntekijä)

Päivätoimintaa järjestetään eri vuoroissa, mutta aikatauluja on kyettävä noudattamaan myös myöhemmin alkavissa ryhmissä. Arjen ajallisilla käytännöillä tavoitellaan arjessa olennaista jatkuvuuden tunnetta (Virkola 2014, 179). Toimintaa järjestetään joissain yksiköissä kahdessa vuorossa, on aamu- ja iltapäiväasiakkaat. Aineistossa tuli esiin, kuinka tällainen järjestely saa osan asiakkaista hämmentymään, erityisesti kohtaamisvaiheessa yhteisessä tilassa, toiset ovat tulossa ja toiset lähdössä. Eri aikaan aloittavat ryhmät edellyttävät sopivia tiloja ja päivätoiminnan henkilökunnalta joustavaa organisointia. Toisaalta myös pienempien ryhmien edut tunnistetaan: niitä voidaan koota asiakkaiden halujen ja toiveiden mukaan, hiljaisemmatkin pääsevät ääneen, ”me-henki” muodostuu helpommin ja toimintaa voidaan suunnata kognitiivisilta tai fyysisiltä ominaisuuksiltaan samantasoisille asiakkaille.

”Jos on päivän sisällä kaks ryhmää, se on muistisairaille asiakkaille vähän sekava se päivä, ku ihmisii tulee ja menee, ni sit he huolestuu siitä, että nyt pitäis lähtee. Tavallaan se päivä vähä menee monesta kohtaa sillee sekalaiseks.” (Päivätoiminnan työntekijä)

”Ne sanoo et, ihana ku me saadaan olla tällä pienellä porukalla.” (Päivätoiminnan työntekijä)

Aineistosta nousi vahvasti esiin työntekijöiden käsitys siitä, että päivätoiminta on tavoitteellista ja kuntouttavaa toimintaa, sen tarkoitus on tukea kotona asumista ja ylläpitää asiakkaan toimintakykyä. Keskeistä on, että asiakkaiden toivotaan hyötyvän päivätoiminnasta ja odotetaan, että saavutetut voimavarat kantautuvat myös kotiin asti. Kyky osallistua johonkin tarjolla olevaan aktiviteettiin: liikuntaan, askarteluun, ulkoiluun, seurusteluun tai taideryhmiin, edes jossain määrin, koetaan tärkeäksi.

”Siellä harjoitellaan vähän niitä asioita, joita tarvii myös kotona liikkumiseen, turvalliseen liikkumiseen.” (Kotihoidon työntekijä)

”Siis sellasta liikuntaa, joka auttaa liikkumaan siellä kotona ilman kaatumisia.” (Päivätoiminnan työntekijä)

”...kykenee saamaan irti ja pystyy osallistumaan johonkin näistä meidän toiminnallisista tuokioista” (Päivätoiminnan työntekijä)

Päivätoiminnalla on omat institutionaaliset käytäntönsä, jotka olettavat asiakkailla olevan tiettyjä taitoja ja kykyjä. Toisaalta aineistosta nousee esiin havainto, että päivätoimintaa pyritään järjestämään myös yksilölliseksi ja asiakaslähtöiseksi. Vanhuus eroaa esimerkiksi sukupuolen, sukupolven, sosiaalisen ryhmän, työhistorian, perhesuhteiden ja terveydentilan mukaan (Kröger ym. 2007, 11). Vanhustyön työntekijät tiedostavat tämän, päivätoiminnan asiakkaat eivät ole heille harmaata massaa,

joilla kaikilla olisi samat kyvyt, halut ja toiveet. Päivätoimintayksiköiden sisällä on jonkin verran profilointia, tällöin on joskus jopa mahdollista vaihtaa asiakas toiseen yksikköön, jossa nähdään olevan hänen toimijuuttaan paremmin tukevaa toimintaa.

”...pyritään yhä enemmän asiakaslähtöiseen tekemiseen ja sitten siihen aktivointiin. Halutaan, että asiakkaat itse tekee, ovat aktiivisia. Ja myös kotona tekevät, ovat omatoimisia. Ruokailussa ja jutustelussa, ettei aina tarvitse olla siellä sanomassa, että puhupas nyt toisen kanssa.” (Päivätoiminnan työntekijä)

Aineiston perusteella asiakkaan odotetaan pääasiassa jaksavan osallistua päivätoiminnan arkeen sen kuusi tuntia, jonka toiminta kestää. Pieniä lepoetkiä ymmärretään, mutta jos asiakas lepää tai nukkuu suurimman osan ajasta, silloin toiminnan ei enää katsota sopivan hänelle. Väsymys ja voimien väheneminen liittyy vanhenemiseen oleellisesti. Vanhusten väsymyksestä väitelleen Tiina Mäkelän mukaan ikääntyneiden väsymys on monisäikeinen ilmiö, sitä ei voida pelkistää vain fyysiseksi oireeksi tai yksilöpatologiaksi. Väsymys on myös sosiaalisesti rakentunutta ja se saa ilmiönsä aina kunkin aikakauden sallimissa puitteissa. (Mäkelä 2014.) Vaikka toimijuus on kontekstuaalista, päivätoiminnassa asukkaassa eri tavoin ilmenevä väsymys antaa vanhustyön ammattilaisille jonkinlaisia varovaisia viitteitä myös siitä, miten ikääntynyt jaksaa kotona suoriutua jokapäivistä toiminnoista.

”Tulee aamulla ja sit vaan lepää, en mä tiedä onko siinä mitään hyötyä hänelle enää. Koska kyllähän siitä päivätoiminnasta pitäisi saada jotain irti, muutakin kun se lepääminen.” (Päivätoiminnan työntekijä)

Vanhusten hoivan kustannukset yhteiskunnalle ovat kasvussa ikääntymisen tendenssin myötä, hoivan tehtävää siirretään yhä enemmän yksilöille itselleen ja omaisille. Hoivan antajina on julkisen palvelun lisäksi omaisia, joiden vastuuta on lisätty kustannuspaineiden noustua (Karisto ym. 2013, 48). Arjen sujumisen kannalta on tärkeää, että myös omaishoitaja tai muu hoitovastuuta ottava henkilö jaksaa kotona. Aineistossa omaisen jaksamisen tukeminen tuli esiin yhtenä tärkeänä ulottuvuutena päivätoiminnan asiakkaiden määrittelyssä. Ennaltaehkäiseviä ja toimintakykyä monipuolisesti tukevia toimia tarvitaan, jotta voidaan vähentää palvelujen tarvetta (Stadin ikäohjelma 2015, 12).

”Tietysti se omaishoitajan tukeminen, varmaan on yks aika oleellinen kans.” (Päivätoiminnan työntekijä)

”Puolison lepo, se on ihan hyvä juttu, mut se ei saa olla se päälimmäisin juttu” (Sosiaalityöntekijä)

”Monen asiakkaan kohdalla se päivätoiminta voi niinku siirtää sitä pitkäaikaispaikan hankkimista.”(Sosiaalityöntekijä)

Yhteenvetona voidaan todeta, että toimiva arki päivätoiminnassa on yhteydessä ikääntyneen arjen sujumiseen kotona. Aikaan liittyvät käytännöt, päivän ja viikon toimintojen rytmitys ja palveluille välttämättömien aikataulujen noudattaminen ovat tärkeitä toimijuuden mittareita sekä päivätoiminnassa että kotona. Kyky ja halu osallistua päivätoiminnan erilaisiin aktiviteetteihin ovat yhteydessä kotona pärjäämiseen, parhaimmillaan toiminnasta saatu hyöty palaa kotiin asiakkaan parempana fyysisenä ja/tai henkisenä kuntona. Liiallinen väsymys on este täysipainoiseen päivätoimintaan osallistumiselle, mutta se antaa ammattilaisille vihjeitä myös mahdollisesta arjen toimimattomuudesta kotona. Omaisen jaksamisen tukeminen nousi merkittäväksi kriteeriksi asiakkuudelle päivätoiminnassa, uupunut omaishoitaja ei jaksakaan kantaa vastuuta omasta ja hoidettavan arjesta ilman apua.

5.3 Hoivan ja avun tarpeen seuraaminen eri ympäristöissä

Tedre määrittelee hoivatyön toiminnaksi, joka edellyttää fyysistä läsnäoloa toisen ihmisen elämässä. Kyse on ruumiin tarpeiden ja fyysisessä tilassa elämisen synnyttämiin välttämättömyyksiin reagoimisesta kulttuuriin kuuluvilla tavoilla. Hoivalla tarkoitetaan sellaisista ihmisen arkisista tarpeista huolehtimista, joista ihminen ei itse kykene huolehtimaan. (Tedre 2007, 97.) Hoito taas määritellään tässä objektiivisesti arvioitavaksi terveyden- ja sairaudenhoidoksi. Aineistossa tuli esiin, kuinka päivätoiminnan ympärillä työskentelevät ammattilaiset kiinnittivät tahoillaan huomiota asiakkaiden kykyyn tai kykenemättömyyteen huolehtia arkisista tarpeistaan. Kotihoidon työntekijät kohtaavat asiakkaan monta kertaa viikossa, mutta vain lyhyen ajan kerrallaan. Päivätoiminnassa asiakas viettää tavallisesti kuusi tuntia päivässä, kerran viikossa. Sosiaalityöntekijät tapaavat asiakasta harvakseltaan.

Työntekijät seuraavat asiakasta eri ympäristöissä ja näitä tietoja dialogissa yhdistelemällä saavat uutta tietoa asiakkaan toimijuuden ulottuvuuksista ja sen muutoksista. Olennaista on aktuaalinen, käytössä oleva toimintakyky, joka ilmenee kontekstuaalisena (Jyrkämä 2007, 215). Ikääntynyt voi esimerkiksi liikkua asuntonsa sisällä, tutussa ympäristössä ja lyhyitä välimatkoja ilman toisen apua. Päivätoiminnassa on erilainen ympäristö ja tavallisesti myös pidemmät siirtymät esimerkiksi oleskeluhuoneesta ruokailutiloihin. Merkittäväksi esteeksi liikkumiselle päivätoiminnan tiloissa voi nousta varsinaisen fyysisen liikuntakyvyn lisäksi myös asiakkaan sosiaalinen toimijuus: henkinen kykeneminen, osaminen tai halu siirtyä tilasta toiseen. Epäonnistumista, sairauden tai vanhuuden heikkouden paljastumista suuressa ryhmässä muiden edessä arastellaan.

”Me saadaan hyvää tietoa sieltä (päivätoiminnasta), vaikka me nähdään useemmin asiakkaita, te näätte kuitenkin sen kuus tuntii.” (Kotihoidon työntekijä)

Toimintakyky ilmenee erilaisena siis yksityiskodin rutiineissa kuin vieraammassa ympäristössä. Tedre esittää, että turvaksi ja itsemääräämisalueeksi ymmärretty koti voi myös eristää, marginaalistaa ja syrjäyttää. Hän viittaa vanhuksiin, jotka ovat joutuneet ”kotinsa vangeiksi”, joko tiedostetusti tai tarkoittamattomasti, nykyisen avohoitoa suosivan sosiaalipolitiikan seurauksena. (Tedre 2006.) ”Koti yksityisenä piilottaa tehokkaasti niin huonon hoidon kuin hoivatta jäämisenkin” (mt. 167). Aineistosta havaitaan, että asiakkaiden hoivasta ja kotona pärjäämisestä kannetaan huolta ja otetaan vastuuta riippumatta ammattiryhmästä.

”Jos asut kotona yhdeksänkymppiseks, eikä juuri muita palveluja ole, päivätoiminnassa oot pikkasen kontrollissa myös. Kotihoidon kanssa pystytään jakamaan tietoa. Myös me tarkkaillaan ihmisen vointia, jos vaikka muisti, hahmotuskyky tai fyysinen kunto huononee. Jos kotona on huomattu samanlaisia asioita, niin tiedetään ottaa sosiaali- ja lähityöhön yhteyttä: oisko hyvä tarkentaa tilannetta palvelujen suhteen? Ja riittääkö ne, ettei yksin asuva ihminen jää tyhjän päälle. (Päivätoiminnan työntekijä)

Konkreettinen esimerkki yleisen pärjäämisen seuraamisesta on aineistossa vahvasti esiin tullut vanhusten ravitsemustilan ja syömisen tarkkailu. Pidettiin tärkeänä, että päivätoiminnassa asiakkaat syövät edes kerran viikossa kunnolla, joskus useamman käyntipäivän perusteluiksi esitettiin juuri kykenemättömyyttä tai haluttomuutta huolehtia omasta ruokailustaan. Syöminen ja pukeutuminen voidaan nähdä myös opittuina taitoina ja fyysisinä suorituksina, joiden toteuttamista kognitiivisten kykyjen heikentyminen häiritsee (Virkola 2014, 20). Ruokailu kaikkine siihen liittyvine toimintoinen, muun muassa ruuan hankkiminen, valmistaminen ja säilyttäminen tulisi olla päivittäin toistuva toiminta ja kun siihen liittyvät kyvyt heikkenevät, muut alkavat puuttua siihen (mts. 180).

”He väittävät, että syövät kotona ja sitten eivät kuitenkaan muista syödä. Onhan se monelle tae, että he sitten syövät täällä kunnolla, päivätoiminnassa.” (Sosiaalityöntekijä)

”Kun päivätoiminnassa kuitenkin ollaan, niin pystytään myös ottamaan tarttumaa niihin asioihin siitä kunnosta ja ravitsemuksesta ja onko puhtaat vaatteet.” (Päivätoiminnan työntekijä)

Toimijuuden modaliteettien dynamiikka muuttuu, koska ”osaamiset hiipuvat, kykeneminen vähenee ja lopulta loppuu kokonaan, voimiset tukkeutuvat, haluaminen muuttuu, tämä toimijuuden mureminen tapahtuu useimmiten eritahtisesti” (Jyrkämä 2007, 210). Hoivan ja avun tarpeet vaihtelevat myös samalla henkilöllä eri aikoina. Aineistosta huomataan, että arjessa ja elämäntilanteessa tapahtuvat muutokset vaikuttavat päivätoiminnan asiakkuuteen. Päivätoiminnan tarpeen suuntaan tai toiseen voi muuttaa esimerkiksi muistisairauden eteneminen, sairaalajakso, omaisen kuormittuminen tai muutokset asumisololoissa.

”Siis alkaa tulla sitä sekavuutta niin paljon siellä (päivätoiminnassa) ja kotona, että molemmissa aletaan näkemään että nyt hypitään seinille. ...Tulee kotiin ja sit ihmettelee että mihin hän nyt joutu” (Kotihoidon työntekijä)

”Joku remontti tai jotain siellä kotona asumiseen liittyvää, että mietitään sellaisena räätälöitynä kriisiratkaisuna päivätoimintaa.” (Sosiaalityöntekijä)

Joissain tapauksissa päivätoimintapaikka on asiakkaalle määräaikainen ja sen loppuminen aiheuttaa toisinaan hämmennystä asiakkaissa ja huolta ammattilaisissa. Haastatteluissa pohditaan miten muihin palveluihin siirtymätön asiakas pärjää jatkossa kotonaan ilman päivätoimintapalvelua. Aineistosta havaitaan, että osa asiakkuuden määrittelyistä koetaan tulevan jostain ylhäältä päin, ikään kuin annettuina. Työntekijät pohtivat niukkuuden jakamista, muun muassa sitä kuinka ja miten paljon ikääntymisen tendenssin myötä jatkuvasti lisääntyvää potentiaalista asiakasmäärää halutaan ja voidaan tukea päivätoiminnalla. Toisaalta aineistosta selviää, että vanhustyöllä on myös mahdollisuuksia ja resursseja tarjota palvelua ainakin jollain tasolla, esimerkiksi lyhyellä jaksolla tai niin sanotulla ”paikkaripaikalla” (käynnin peruuttaneen tilalle pikaisesti tuleva), useimmille mahdollisille asikkaille.

”Ihmiset loukkaantu, ne koki ihan kuin hylätyksi tulemisena sen, että siellä lopetettiin.” (Päivätoiminnan työntekijä)

”Missä sitten määritellään päivätoiminnan tarve...” (Sosiaalityöntekijä)

”Onneks tällä hetkellä tilanne on edelleen se, et me pystytään tarjomaan sitä (päivätoimintaa) niinku melkeen jokaselle, jos vaan niinku on halukas ottamaan vastaan.” (Kotihoidon työntekijä)

Yhteenvetona voidaan todeta, että päivätoiminnan asiakkaan toimijuus ja sen myötä hoivan ja avun tarve vaihtelee eri ympäristöissä, eri aikoina. Moniammatillisessa dialogissa todettiin, että asiakkaiden yleisestä selviytymisestä eri ympäristöissä kannetaan huolta ja vastuuta yhdessä eri organisaatioiden ammattilaisten kesken. Tietoja vaihtamalla muodostuu kokonaiskuva asiakkaan toimijuuden

modaliteeteista, esimerkiksi fyysistä ja psyykkistä kyvyistä toimia, motivaatiosta haluta ja mahdollisuuksista voida. Merkittävää on, että aineistosta nousee havainto jossa näitä toimijuuden ulottuuksia peilataan erityisesti ikääntyneiden kotonaan pärjäämiseen. Konkreettisina seurantakohteina aineistosta nousi asiakkaiden ravitsemustilan, pukeutumisen ja terveydentilassa tapahtuvien muutosten seuranta. Joskus asiakkaan lähiympäristössä tapahtuva muutos voi romahduttaa toimijuuden, toisinaan taas muutos asiakkaan omassa terveydentilassa vaikuttaa päivätoiminnan asiakkuuden tarpeeseen suuntaan tai toiseen.

6 Johtopäätökset ja pohdinta

Tämä tutkimus on kahden eri lähtökohdista vanhustyön kenttää tarkastelevan tutkijan yhteistyön tulos. Toinen tutkijoista kuuluu tarkasteltavaan organisaatioon, toisella ei ole käytännön työkokemusta ikääntyneiden sosiaali- ja terveystalvveluista. Olemme tarkastelleet millaisia kriteerejä päivätoiminnan asiakkuudelle hahmotettiin moniammatillisessa dialogissa nimenomaan toimijuuden viitekehysessä. Analyysimme kohdistui kolmeen aineistosta paikannettuun laajempaan teemaan, jotka konstruivat asiakkuutta: sosiaalisuus ja mielen hyvinvointi, arjen sujuminen sekä hoivan tarpeen tarkkailu. Kukin teema muodostuu useammasta käytännön arkeen liittyvästä osa-alueesta.

6.1 Johtopäätökset

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli tarjoaa käytännöllisen viitekehksen ikääntyneiden päivätoiminnan asiakkuuden kriteeriden tarkasteluun. Moniammatillisessa dialogissa oltiin hyvin yksimielisiä siitä, mitä päivätoiminnan palvelu instituutiona odottaa asiakkaalta: mihin palvelun arjen asioihin asiakkaan on kyettävä, mitä siellä täytyy ja voi. Toisaalta aineistosta havaitaan myös informanttien halu asiakaslähtöisyyden huomioimiseen palvelun suunnittelussa. Jyrkämää mukailien jatkossa voitaisiinkin tarkastella myös, mitä sellaista potentiaalinen tai nykyinen asiakas kykenee, osaa ja haluaa, mitä päivätoiminta ei vielä pysty tarjoamaan.

Merkittävää on että, ikääntyneen ja muistisairaana toimijuus rakentuu vanhustyön työntekijöiden tulkinnan kautta. Silloin kun yksilön toimijuus on näennäisesti murtumassa, se säilyy jos muut ihmiset tunnistavat hänen toimijuutensa (Virkola 2014, 51). Tässä tutkimuksessa ikääntyneen toimijuus rakentuu asiakkaan, päivätoiminnan ja kotihoidon sekä sosiaalityön työntekijöiden välisissä suhteissa

ja vuorovaikutuksessa. Parhaat ratkaisut organisaation toimintaan saadaankin yleensä kuuntelemalla organisaation työntekijöitä, heitä joilla on paras tieto käytännön työstä ja sen arjesta (Aula ym. 2011, 181). Lähestyvässä sote-uudistuksessa organisaatioilla ei ole varaa sivuuttaa henkilöstön luovaa potentiaalia. Organisaatioiden kaikkien jäsenten voimavarat innovatiivisiin ratkaisuihin tulee tunnistaa ja hyödyntää, tämä edellyttää aitoa dialogia eri osapuolten välillä (Syvänen ym. 2015).

Rossi ym. mukaan gerontologisen kuntoutuksen toimintaympäristössä, johon päivätoimintakin lukeutuu, sosiaalityöntekijän tieto koostuu teoreettisesta (ymmärrys ikääntymisestä), faktuaalisesta (mittauksiin perustuva), proseduraalisesta (muun muassa palvelujärjestelmä, lainsäädäntö) sekä persoonallisesta ja käytännöllisestä tiedosta. Merkittävä taito on osata ottaa huomioon myös asiakkaan itsensä tuottama tieto. (Rossi ym. 2016, 3–5.) Tähän gerontologisen sosiaalityöntekijän tarvitsemaan tietoon lisäämme tutkimuksemme perusteella myös moniammatillisen dialogin merkityksen ymmärtämisen. Sosiaalityöllä on mandaatti tuottaa sosiaalista kansalaisuutta siihen itse pystymättömille. Gerontologiselle sosiaalityöntekijälle se tarkoittaa ikääntyneiden päivätoiminnan toimintaympäristössä myös jatkuvan dialogin ylläpitämistä muiden vanhustyön ammattilaisten kanssa. Yhteisen dialogin tulokset tulee myös dokumentoida, jotta ne eivät jää pelkästään vuorovaikutukseen osallistuneiden hiljaiseksi tiedoksi.

6.2 Pohdinta

Yksinäisyyden, sosiaalisten verkostojen puute ja sosiaalisen eristyneisyyden vaikutukset sosiaalisiin taitoihin, terveyteen, ravitsemukseen ja fyysiseen toimintakykyyn näyttäytyi aineistossa yllättävän vahvana. Perussyynä yksinäisyyden kokemiseen on subjektiivinen kokemus joka kumpuaa merkityksellisten ihmissuhteiden puutteesta (Iecovich & Biderman 2012, 440). Ryhmätoiminnan vaikutavuudesta yksinäisyyden lievittämisessä on ristiriitaisia tuloksia (Iecovich 2012, Pitkälä 2009). Yksinäisyyden merkitys toimijuudelle näkyi toimijuuden modaliteeteissa erityisesti kahden eri toimintaympäristön päivätoiminnan ja kodin tuottamina eroina. Toimijuuden modaliteetit palautuivat tässä erityisesti paikkaan ja tilaan. Tutkimuksen perusteella asiakkaat useimmiten halusivat osata päivätoiminnassa asioita, joihin he kykenivät. Tunteminen saattoi näkyä jopa ryhdissä. Työntekijät raportoivat mielialan, ruokahalun ja sosiaalisten taitojen parantuneen päivätoiminnassa. Myös fyysisen toimintakyvyn todettiin parantuvan osalla asiakkasta. Tarvetta olisi tutkia asiakkaiden omia kokemuksia ryhmätoiminnan merkityksestä yksinäisyyden kokemiseen. Ikääntyneiden parissa tämä voi kuitenkin olla haasteellista, sillä asiakkaat itse eivät välttämättä muista, mitä päivätoiminnassa on

tehty tai tapahtunut. Onko päivätoiminta tarpeellista asiakkaille, jotka unohtavat mitä päivätoiminnassa on tehty? Tutkimuksessa työntekijät toivat useita kertoja esille ns. tunnemuistin käsitteen. Asiakkaat olivat iloisempia ja hyväntuulisempia päivätoimintapäivän jälkeen, vaikka eivät välttämättä muistaneet missä olivat olleet tai mitä olivat tehneet.

6.3 Käytäntörelevansin arviointi

Ikääntyneiden palveluiden pääsyyn liittyy aina palvelutarpeen arviointi. Vaikka arviointi tehdään sosiaalihuollon ammattilaisen toimesta, keskustelu asiakkaan tarpeista käydään moniammatillisesti ja yhdessä asiakkaan kanssa. Tutkimus tuo näkyväksi päivätoiminnan asiakkuuksiin liittyviä solmukohtia, mutta myös antaa tietoa työntekijöille siitä, kuinka erilaisia palveluja, muun muassa päivätoimintaa tulisi kohdentaa. Haastatteluissa tuli esille asiakkaan tarve ja toisaalta institutionaalisen toiminnan kyvyttömyys vastata kaikkien yksittäisten asiakkaiden tarpeisiin. Tästä on hyvä käynnistää keskusteluja toiminnassa ja työyhteisöissä. Monissa haastatteluissa ideoidaan myös monipuolisempia tapoja tuottaa palveluja. Järjestelmän kyky taipua erilaisiin toimintatapoihin näyttäisi olevan kapeampi, kuin työntekijöiden halukkuus ja into kehittää asiakaslähtöisiä palveluja.

6.4 Tutkimuksen hyödyntäminen ja julkaiseminen

Tutkimustuloksia hyödynnetään Helsingin kaupungin ikääntyneiden päivätoiminnan kehittämistyössä. Tutkimustulokset palautetaan käytäntöön tässä kaupunkitason käytäntötutkimuksessa esittelemällä ne ensin organisaation johdolle ja päivätoimintayksiköiden esimiehille yksittäisen työyhteisön sijaan. Tämä on luontevaa, koska tutkimuksen toimintaympäristönä on laajasti Helsingin kaupungin ikääntyneiden päivätoiminta, tällöin tuloksetkaan eivät jää vain yksittäisen toimipisteen hyödynnettäväksi. Tuloksia tullaan hyödyntämään muun muassa päivätoiminnan tekeillä olevassa sisäisessä ohjeistuksessa. Näin tulokset päätyvät käytettäväiksi myös päivätoimintaan liittyvien työyhteisöiden ja eri vanhustyön ammattilaisten käytännön arkeen. Käytäntötutkimuksen tulokset esitellään myös Helsingin, Espoon ja Vantaan yhteiselle ikääntyneiden päivätoiminnan kehittämisverkostolle.

Lähteet

- Alastalo, Marja & Åkerman, Maria & Vaittinen, Tiina (2017) Asiantuntijahaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere: Vastapaino. 214–232.
- Alkula, Tapani & Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1994) Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Helsinki: Werner Söderström Oy.
- Aula, Pekka & Mantere, Saku (2011) Strategiasolarium: Organisaatioviestintä strategian toteuttajana. Teoksessa (toim.) Mantere, Saku & Suominen, Kimmo & Vaara, Eero: Toisinajattelua strategisesta johtamisesta, 43–51. Helsinki: WSOYpro.
- Eräsaari, Leena (2011) Sosiaalipalvelut käännöksen jälkeen. Teoksessa: Palola Elina & Karjalainen Vappu (toim.) Sosiaalipolitiikka – hukassa vai uuden jäljillä. 188–203.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Gummerus.
- Haavisto, Vaula & Bergman-Pyykkönen, Marina & Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2016) Käsitteenmuodostus käytäntöjen kehittämisessä: tapausesimerkkinä perheasioiden sovittelu. Teoksessa Mirja Satka, Ilse Julkunen, Aino Kääriäinen, Ritva Poikela, Laura Yliruka & Heidi Muurinen (toim.) Käytäntötutkimuksen taito. Helsinki: Heikki-Waris –insitutuutti & Mathilda Wrede – institutet. 99–135.
- Helsingin kaupunki, sosiaali- ja terveystoimi, ikääntyneiden palvelut.
<https://www.hel.fi/sote/fi/palvelut/palvelukuvaus?id=2942>. Haettu 3.1.2018.
- Heikkinen Riitta-Liisa (2013) Sosiaalinen toimintakyky ja sen arviointikeinot. Gerontologia 27 (04) 386–396.
- Hirsijärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2005) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hyvärinen Matti (2017) Haastattelun maailma. Teoksessa: Hyvärinen Matti, Nikander Pirjo & Ruusuvuori Johanna (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere: Vastapaino, 11–45.
- Hänninen Kaija & Poikela Ritva (2016) Toimintalähtöinen, dialoginen ja kohtaava vuorovaikutus. Teoksessa Maritta Törrönen & Kaija Hänninen & Päivi Jouttimäki & Tiina Lehto-Lundén & Petra Salovaara & Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 148–164.
- Isoherranen, Kaarina (2012) Uhka vai mahdollisuus. Moniammatillista yhteistyötä kehittämässä. Väitöskirja. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2012:18. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Jyrkämä, Jyrki (2007) Toimijuus ja toimintatilanteet, aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Marjaana Seppänen & Antti Karisto & Teppo Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välillä. Jyväskylä: PS-kustannus. 195–218.

Karisto Antti & Koskimäki Tiina & Seppänen Marjaana (2013) Sosiaaliset suhteet. Teoksessa Ilkka Haapola, Antti Karisto & Mikael Fogelholm (toim.) Vanhuusikä muutoksessa. Ikihyvä Päijät-Häme -tutkimuksen tuloksia 2002–2012. Päijät-Hämeen sosiaali- ja terveystyhtymän julkaisuja 72. 41–50.

Koskinen, Simo (2008) Gerontologinen sosiaalityö. Teoksessa Eino Heikkinen & Taina Rantanen (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim. 436–448.

Kröger, Teppo & Karisto, Antti & Seppänen Marjaana (2007) Sosiaalityö vanhuuden edessä. Teoksessa: Marjaana Seppänen, Antti Karisto & Teppo Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välillä. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Mäkelä, Tiina (2014) Väsymys vanhuudessa: Tutkimus vuosina 1926–30 syntyneiden päijäthämäläisten väsymyksestä ja sen yhteydestä arjessa suoriutumiseen. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Sosiaalitieteiden laitos. Lahden Diakoniasäätiön julkaisuja 1/2014.

Pietilä Ilkka (2017) Ryhmäkeskustelu. Teoksessa: Hyvärinen Matti, Nikander Pirjo & Ruusuvuori Johanna (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere. Vastapaino, 111–130.

Pikkarainen Aila, Pyöriä Outi & Savikko Niina (2016) Ikääntyneiden kuntoutuksen hyviä käytäntöjä. Teoksessa: Autti-Rämö Ilona, Salminen Anna-Liisa, Rajavaara Marketta (toim.) Kuntoutuminen. (luettu Duodecim oppiportti sivustolta)

Rajavaara M (2007) Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Helsinki: Kela, sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84.

Ray Mo, Milne Alisoun, Beech Christian, Phillips Judith E, Richards Sally, Sullivan Mary Pat, Tanner Denise & Lloyd Liz: Gerontological SocialWork: Reflections on its Role, Purpose and Value. British Journal of Social Work (2015) 45, 1296–1312.

Rossi, Eeva & Seppänen, Marjaana & Outila, Marjo (2016) Assessment, support and care-taking: gerontological social work practices and knowledge. Nordic Social Work Research, 2016, 1–13.

Routasalo Pirkko, Tilvis Reijo, Kautiainen Hannu & Pitkälä Kaisu (2009) Effects of psychosocial group rehabilitation on social functioning, loneliness and well-being of lonely, older people: randomized controlled trial. Journal of Advanced nursing

Ray M & Phillips J (2012) Social Work with Older People. UK: Palgrave Macmillan.

Satka, Mirja & Julkunen, Ilse & Kääriäinen, Aino & Poikela, Ritva & Yliruka, Laura & Muurinen, Heidi (2016) Johdanto, Käytäntötutkimus tietona ja taitona. Teoksessa Mirja Satka, Ilse Julkunen, Aino Kääriäinen, Ritva Poikela, Laura Yliruka & Heidi Muurinen (toim.) Käytäntötutkimuksen taito. Helsinki: Heikki Waris -insitutuutti ja Mathilda Wrede -institutet. 8–33.

Stadin Ikäohjelma 2015-2016. Helsingin kaupunki.

https://www.hel.fi/static/sote/stadinikaohjelma/materiaali/Stadin_ikaohjelma_ltk_10032015_Kh_muutokset_01092015.pdf

Saurama, Erja & Julkunen, Ilse (2009) Lähestymistapana käytäntötutkimus. Teoksessa Mikko Mäntysaari & Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: Ps-kustannus.

- Sydänmaalakka, Pentti (2015) Älykäs julkinen johtaminen. Helsinki: Talentum Media.
- Syvänen, Sirpa & Tikkamäki, Kati & Loppela, Kaija & Tappura, Sari & Kasvio, Antti & Toikko, Timo (2015) Dialoginen johtaminen. Avain tuloksellisuuteen, työelämän laatuun ja innovatiivisuuteen. Tampere: University Press.
- Tedre, Silva (2007) Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Teoksessa Marjaana Seppänen, Antti Karisto & Teppo Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välillä. Jyväskylä: PS-kustannus. 95–120.
- TENK. Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2009) Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, Helsinki. <http://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa>. Haettu 19.11.2017
- Toom A (2012) Considering the artistry and epistemology of tacit knowledge and knowing. Education and theory, vol 62. Number 6 621-640.
- Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki. Tammi.
- Virkola, Elisa (2014) Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja – muistisairaus yksinasuvan naisen arjessa. Jyväskylä Studies In Education, Psychology And Social RESEARCH 491.

Liitteet

Liite 1

INFORMOINTIKIRJE

Hyvä vastaanottaja,

Kiitos että osallistut tutkimukseemme. Opiskelemme Helsingin yliopistossa sosiaalityötä ja suoritamme syyskuun 2017 ja helmikuun 2018 välisenä aikana maisterinopintoihin kuuluvaa käytäntötutkimuksen opintojaksoa. Tutkimuksen keskeisenä tarkoituksena on tuottaa käytännön työtä tukevaa tietoa.

Tutkimuksemme tarkoitus on tutkia moniammatillista tietoa vanhustyön asiakkaista päivätoiminnan toimintaympäristössä. Tutkimuskysymyksemme on:

Miten päivätoiminnan asiakkuus ja toimintakyky määrittyvät moniammatillisessa dialogissa.

Tutkimuksessa toteutetaan 4-6 ryhmähaastattelua palvelualueilla. Ryhmähaastatteluihin osallistuu päivätoiminnan työntekijöitä, kotihoidon työntekijöitä ja sosiaali- ja lähityön työntekijöitä.

Tutkimuksen aineistosta tehdään Helsingin yliopiston sosiaalitieteiden laitokselle sosiaalityön käytäntötutkimus sekä toisen tutkijan Kirsi Santaman pätevytymisopintoihin liittyvä sivuainetutkielma. Tutkimuksen tietoa on tarkoitus käyttää päivätoiminnan kehittämistyöhön. Haastatteluun ei tarvitse valmistautua mitenkään. Haastattelut pyritään toteuttamaan loka-marraskuussa 2017. Lähtöoletuksemme on, että työntekijöillä on paljon tietoa päivätoiminnan sisällöstä ja asiakkaista.

Haastattelut toteutetaan luottamuksellisesti eikä vastaajien henkilöllisyys tule ilmi tulosten raportoinnin yhteydessä. Haastattelut nauhoitetaan ja aineisto tuhoetaan tutkimuksen valmistumisen jälkeen. Haastatteluja käsitellään anonymisti ja kaikki tunnistetiedot häivytetään. Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja osallistumisen voi keskeyttää missä vaiheessa tahansa.

Vastaamme mielellämme kaikkiin tutkimusta koskeviin kysymyksiin.

Tuija Huuhtanen
p. 045 608 6999
tuija.huuhtanen@helsinki.fi

Kirsi Santama
p. 050 349 1913
kirsi.santama@hel.fi

